ئەدەب و رەخنە دوو رووی دراوێکن.. رەزا شوان

رەخنە نەک تەنیا لە ئەدەبدا، بەڵکو پێویستییەکی گرنگە لە هەموو بوارەکانی ژیانی مرۆڤدا. ژیان بەبێ رەخنە پێشناکەوێت. ئەوەی من لەم نووسینەمدا مەبەستمە، رەخنەی ئەدەبی زانستی و پیشەییە، لە ئەدەبی منداڵان و هەرزەکارانی کوردمان.

رەخنە لقێکی گرنگی ئەدەبییە. ئەو هونەرەیە کە بایەخێکی زۆر بە تێکست و بە کارە ئەدەبییەکان دەدات. هەڵەکان راست دەکاتەوە و پێشنیاری بەجۆش پێشکەشدەکات.
ئەرکی رەخنەی زانستی ئەدەب، بایەخدانە بە لێکۆڵینەوە و شیکردنەوە و راڤەکردن و هەڵسەنگاندن و لێکدانەوەی دەقە ئەدەبییەکان. یان دیارکردنی بەهای ئەو بنەمایانەیە.
دەستەواژەی رەخنەی ئەدەبی منداڵان، باسە گشتییەکانی نێوان ئەدەبی منداڵان و تیۆری ئەدەبی و شیکاری ئەدەبی بە بەرهەمە تایبەتییەکانی ئەدەبی منداڵان لەخۆدەگرێت. هەندێک لە ئاکادیمییەکان، ئەدەبی هەرزەکارانیشیان لە ریزبەندیی ئەدەبی منداڵان ریزبەندکردوون. چونکە بەپێی پێناسەی ستانداردی نەتەوە یەکگرتووەکان، منداڵ هەر کەسێکە کە تەمەنی لەژێر (١٨) ساڵەوە بێت.
رەخنەگرانی سەرەتایی ئەدەبیاتی منداڵان، ئامانجیان ئەوەبوو، بە تایبەتی ئەوە بزانن کە منداڵان چۆن ئەدەب دەخوێننەوە، نەک میکانیزمەکانی خوێندنەوەی ئەدەب خۆی. بۆ ئەوەی بتوانن پێشنیاری (کتێبی باش) بە منداڵان بکەن. رەخنەگرانی سەرەتایی بە زۆری مامۆستایان و بەڕێوەبەرانی کتێبخانەکان و دەروونناسان و پەروەردەکارانی دیکە بوون. بە زۆریش لە رووی پەروەردەیی و فێرکارییەوە دەقەکانیان شیدەکردەوە.
زۆرێکیش لە رەخنەگرانی ئێستای رەخنەی ئەدەبی منداڵان، ئاماژە بەوە دەدەن، کە منداڵان یەک گروپ نین، بەڵکو بەپێی رەگەز و پاشخانی ئاینی و نەتەوەیی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری و ژینگەیی و.. هتد، جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە. بۆ نموونە، رەخنەگرانی ئەدەبی منداڵانی فیمینست، لەوانەش لیزا پۆل (١٩٨٧) هەوڵی ئەوە دەدەن، کە بزانن کچان و کوڕان چۆن

بە شێوەیەکی جیاواز دەخوێننەوە.

هەندێکی کەی ڕەخنەگرانی ئەدەبی منداڵان، پێیانوایە کە گەورەکان هزری منداڵانیان داگیرکردووە. بە ناوی منداڵانەوە دەدوێن. لە جیاتی ئەوەی کە ڕێ بە خودی منداڵان بدەن، گوزارشت لە هزر و لە خەیاڵی خۆیان بکەن و خۆشیان کتێبە بەسوودەکان هەڵبژێرن. کەچی گەورەکان خۆیان کردوون بە دەم ڕاستی منداڵان.

بە لای ڕەخنەگرانێکی زۆریشەوە، ئەدەبی منداڵان پەیوەندییەکی هەمەلایەنەی لەگەڵ پەروەردەی منداڵاندا هەیە. ئەدەبی منداڵان لە سەردەمی پەروەردەدا، شێواز و تەوەرەکی پەروەردەیی بوو. بەڵام لەم قۆناغەدا، ئەدەبی منداڵان دەچێتە ناو سەردەمی ئەدەبی هونەریی و فانتازییەوە.

زۆرێک لە زاناکانیش، لە ڕوانگەی لێکۆڵینەوەی ئەدەبییەوە، کار لەگەڵ ئەدەبی منداڵاندا دەکەن. تێکست وەکو تێکست دەخوێننەوە، بە ئەوەی لە منداڵان بڕوانن.

لەگەڵ سەرهەڵدانی هۆنراوە و کورتە چیرۆک و ڕۆمانی نوێی منداڵاندا، ڕەخنەی ئەدەبی منداڵانیش سەریهەڵدا و بوو بە پێویستییەکی گرنگ، بۆ گەشەکردنی ئەدەبی منداڵان و بە پێشکەوتنی نووسەرانی ئەم بوارە. کە پێویستییان بە پرانسیپ و بە ڕێنمایی ستراتیژی هەبوو، کە لە دەی ڕەخنەی ئەدەبییەوە هاتووبن.

لەگەڵ تێپەڕبوونی کات و زیادبوونی ژمارەی بڵاوکراوە ئەدەبییەکانی منداڵان، بیروڕای تیۆری و کارپێکراوی سەبارەت بە ئەدەبی منداڵان، ڕەخنە لە کتێبەکانی منداڵان فراوانتر بوون. کاریگەرییان لەسەر گەشەکردنی ڕەخنەی ئەدەبی منداڵان هەبووە.

هەندێکی لە ڕەخنەگرانی ئەدەب، پێیانوایە کە هیچ جیاوازییەک لە نێوان ڕەخنەی ئەدەبی گەورەسالان و ڕەخنەی ئەدەبی منداڵاندا نییە. هەمان یاسا و ڕێسا و چوارچێوەی ڕەخنەیی کە بۆ ئەدەبی گەورەسالان دەگونجێت، بۆ ئەدەبی منداڵانیش دەگونجێت. بە واتایەکی تر بنەما ڕەخنەییەکان لە ڕەخنەی ئەدەبی گەورەسالان و منداڵان وەک یەکن. لە ڕاستیشدا تا ئەمڕۆش پێوەرێکی ستانداردی یەکگرتوو، بۆ ڕەخنەی ئەدەبی نییە. هەر ڕەخنەگرێک شێواز و ڕێباز و میکانیزمی خۆی لە ڕەخنەگرتندا هەیە. ڕەخنەگرتنیش لە ئەدەبیاتی منداڵان کارێکی هەڕەمەکی و ئاسان نییە، کارێکی میتۆدی و بەرپرسیارێتییە و شارەزاییەکی زۆری لە ژانرەکانی ئەدەبیاتی منداڵان دەوێت. چۆن ڕەخنەگری ئەدبیاتی منداڵان، بەرهەمە

ئەدەبییەکانی منداڵان هەڵدەسەنگێنێت. بە کورتی لەم پێنج خاڵەدا چڕمان کردۆتەوە:

١ـ بە وردی خوێندنەوەی دەقە ئەدەبییەکەی و بە وردی شیکردنەوەی لە هەموو روویەکەوە.

٢ـ تێگەیشتن لە شێواز و لە تەکنیکی نووسەری لە داڕشتنی دەقە ئەدەبییەکەدا.

٣ـ زانینینی چوارچێوەی کولتووری و کۆمەڵایەتی و مێژوویی لە دەقەکەدا.

٤ـ هەڵسەنگاندنی کاریگەرییەکانی بەرهەمە ئەدەبییەکە لەسەر ئەدەبیاتی منداڵان.

رەخنەگرتن لە ئەدەبیاتی منداڵان، لە ئەوروپا و ئەمریکادا، لە مێژەوە سەری هەڵداوە و پەرەی سەندووە. لە حەفتاکانی سەدەی رابردووەوە، رەخنەی ئەدەبیاتی منداڵان بە تیۆرە ئەدەبییەکانی منداڵانەوە بەستراوە. ئاراستەی رەخنەیی ئەم ساڵانەی رەخنە و تیۆری ئەدەبی، سنوورەکانی بە رووی پسپۆرییەکانی تردا کردۆتەوە. ئەدەبی منداڵان چیتر تەنیا کتێبی منداڵان نییە، بەڵکو گەلی لایەنی تریش دەگرێتەوە.

لە ئێستادا لە ئەوروپا، بە تایبەتیش لە فەرەنسادا، زۆرێک لە رەخنەگران و لە توێژەران، لە رێی رەخنەوە، ئەدەبی منداڵانیان لە پەراوێزکردن هێنایە دەرەوە. هێنایانە ناو بابەتگەلێکی تیۆری و شیکاریی گرنگەوە. ئەدەبی منداڵان و رەخنە و شیکاری ئەدەبیاتی منداڵان لە فەرەنسادا، پێگەیەکی گرنگیان هەیە و پێشکەوتنێکی گەورە و گۆڕانکارییەکی زۆریان بەدەستهێناوە.

باسکردن لە رەخنە لە ئەدەبی منداڵاندا، باسێکی فراوانە. مەبەستی من لەم کورتە باسە سەرپێیەدا، گرنگی و پێویستیی رەخنەیە لە ئەدەبی منداڵان و ئاشنابوونە بە هەندێک لە بنەما تیۆرییەکان لە هەڵسەنگاندی ئەو بەرهەمانەی کە بۆ منداڵان نووسراون و دەنووسرێن. هەر بابەتێکیش کە بۆ منداڵان بنووسرێت، پێش هەموو شتێک، دەبێت بەرهەمێکی هونەری بیت. نکۆڵی لەم راستییەش ناکرێت، نە ئەدەب بەبی رەخنە پێشدەکەوێت و نە رەخنەش بەبێ ئەدەب بوونی هەیە. ئەدەب و رەخنە تەواوکەری یەکترین و گیانێک لە دوو جەستەدان. یا هەردوو باڵی ئەدەبن.

مێژووی رەخنە و تیۆری ئەدەبی منداڵان، بە هەمان شێوە لە سەرانسەری جیهاندا و بە هەموو زمانەکانی جیهان پێش نەکەوتووە. لە ئەنجامی ئەوەی کە پرسەکان و ماناکانیان لە کولتوورە

جیاوازەکاندا، وەک یەکنین. بۆیە جیاوازی لە نێوانیادا هەیە.
تیۆرە نوێیەکانی ناو ئەدەبی منداڵان، بریتین لە پێویستی رەخنە و لە شیکرنەوەی تەکستی ئەدەبی. میتۆدەکانی رەخنە لە ئەدەبی منداڵاندا گەشەیان کردووە. لە بایەخدان بە نووسەرەوە، بەرەو بایەخدان بە تەکست، پاشان بە خوێندنەوە. دەتوانین لەم سێ رەگەزە سەرەکییەدا، رەخنە لە ئەدەبی منداڵاندا چڕ بکەینەوە: (رەخنەگر، تەکست، منداڵان).
بوونی رەخنەی زانستی ئەدەبی، بەپێی بنەما و پێوەرە رەخنەییەکان، ئەدەبی منداڵان بەرزتر دەکاتەوە و پێشی دەخات. رێگریش لە زەربە و بەربە و لە چاپکردنی نووسینی کاڵوکرچ بۆ منداڵان دەکات. بۆیە بوونی رەخنە لە ئەدەبیاتی منداڵاندا، پێویستییەکی گرنگ و هۆکاری پێشکەوتنی ئەدەبی منداڵانە، لە رووی چۆنیەتی و چەندێتییەوە. کزی و لاوازیی رەخنە، هۆیەکی سەرەکیی دواکەوتنی ئەدەبی منداڵانە.

بەداخەوە، تا ئەمڕۆش، بەشێکی زۆری رەخنەگرانی بواری ئەدەبی گەورەساڵان، بە چاوێکی کەمتر و بە پلەی دوو و بە بچووکی لە ئەدەبی منداڵان دەڕوانن.
بۆیە پێویستیمان بە رەخنەگرانی پسپۆڕ و شارەزای بواری ئەدەبی منداڵان هەیە. نەبوونی بزووتنةوەی رەخنەیی هاوتەریب و هاوسەنگ لەگەڵ داهێناندا، بە شێوەیەکی گشتی و نەبوونی رەخنەی زانستی و کەمی رەخنەگرانی پسپۆری ئەم بوارە و چەندین هۆکاری تر، هۆی دواکەوتنی ئەدەبی منداڵانن. ئەم نەبوونانەش، بە شێوەیەکی نەرێنی کاردەکەنە سەر پێشکەوتنی هونەری نووسین بۆ منداڵان.
پێویستە رەخنەگری ئەدەبی منداڵان، میتۆدێک یا زیاتر لە میتۆدێک، بە شێوەیەکی زانستی و بەپێی رێسایەکی لۆژیکی، بۆ خوێندنەوە و شیکردنەوە و راقەکردن و هەڵسەنگاندنی تەکستەکان بەکاربهێنێت و بە دوای راستییەکاندا بگەڕێت.

پێویستیشە رەخنەگر، بە رۆحێکی وەرزشییەوە رەخنە بگرێت. دوور لە تانە و تەشەر و لە شێوازی توندوتیژی و لە هەست بریندارکردن. رەنگە هەر ئەم هۆیە نەرێنییە بێت، کە کەس پێی خۆش نییە رەخنەی لێبگیرێت. نووسەری واشمان هەیە رەخنە و رای جیاواز قبووڵ ناکات و دان بە هەڵەکانی و بە نەشیاوی بابەتەکەی بۆ منداڵان نانێت. پێویستە ئەوەش بزانین کە هیچ کەڵە نووسەرێک لە

لووتکەدا نییە و هیچ شاکارە ئەدەبییەکی جهانیش پێرفێکت نییە و هەڵە و کەموکوڕییان تێدایە، کە نووسەرەکانیان هەستیان پێنەکردوون. رەخنەگران و خوێنەران ئاشکرایان دەکەن.

رەخنە لە ئەدەبی منداڵانی کورد:

تا ئەمڕۆش رەخنەی زانستی، لە ئەدەبی منداڵانی کورد، بە نرخی نەبوونە. ناڵێم کە رەخنەگری بواری منداڵانمان نییە، ئەوانەی ه□□ن لە پەنجەکانی دەستێکمان تێناپەڕن. لەم دواییەشدا چەند خوێندکارێکی کۆلێژی زمانی کوردی، ماستەرنامەکانیان دەربارەی ئەدەبیاتی منداڵان نووسیون. پیرۆزبایی و دەستخۆشیان لێدەکەین. بەڵام ئەم باس و لێکۆڵینەوانەش لە ئاستێکی ئاکادیمی و پیشەییدا نین. تا ئێستا رەخنەگرانی پسۆری بۆاری رەخنەی منداڵانمان نییە کە بە تەواوی خۆی بۆ ئەم بوارە تەرخان کردووبێت. تا ئەمڕۆش هیچ فیلتەر و سانسۆر و دەزگایەکی فەرمیی چاودێریمان نییە. کە بە شێوەیەکی زانستی و دروست، لە هەموو روویەکەوە، ئەو بەرهەمانەی بۆ منداڵان دەنووسرێن، لە پێش چاپکردن و بڵاوکردنەوەیاندا، شیانبکەنەوە و هەڵیانبسەنگێنن و هەڵەکان و کەموکوڕییەکانیان دیاری بکەن و راستیان بکەنەوە، ئێنجا رێ بە چاپکردنیان بدەن. ئەمەش بۆتە هۆی پاشاگەردانی و بڵاوبوونەوە ک□م□□ک بەرهەمی چاپکرای کاڵوکرچ و لاواز و نەگونجاو و نامۆ و نەشیاو بۆ منداڵانی کورد. بێگومان نەخت و پوخت، باشترە لە زۆربێ و بۆربێ.

پێویستیمان بە رەخنەگرانی کوردی پس□پ□ر هەیە، کە شارەزاییان لە سەرهەڵدانی تێورە ئەدەبییەکانی ئەدەبی منداڵان هەبێت و باکگراوندێکی شارەزایی باشیشیان لە مێژوو و لە ژانرەکانی ئەدەبی منداڵان و لە دەروونناسی و لە قۆناغەکانه گەشە کردنی منداڵان و لە فەرهەنگی وشەکانی زمانی منداڵان هەبێت. شارەزاییان لە پێورە رەخنەییەکان و لە تایبەتمەندییەکانی جیهانی منداڵان هەبێت. ناشبێت رەخنەگران بکەونە ژێر کاریگەریی سۆزداری و سازشکردن و لای□ن□گیری و هاو□□ستییەوە. رەخنەگر نابێت بترسێت، ئەگەر دەترسێت با نەنووسێت. پێویستە بە راشکاوی، بە وی□ژدانەوە، لایەنە ئەرێنی و نەرێنییەکانی دەقەکان، بە وردی و هۆشیارییەوە شیبکاتەوە و ه□□□یانبسەنگێنێت.

ئەوەش گرنگە، کە هۆشیاری و زانستی چەمکی بیرکردنەوەی رەخنەییمان هەبێت. لە خوێندنەوەی هەر بابەتێکدا، بە

تایبەتیش لە خوێندنەوەی بابەتەکانی منداڵاندا.

لەگەڵ ئەوەشدا، هەوڵە ساکاری چەند نووسەرێکی کوردمان بەرز دەنرخێنین. بەڵام وەکو وتمان، تا ئەمڕۆ بزووتنەوەی رەخنە لە ئەدەبی منداڵانی کورد بە شێوەیەکی پسپۆری و زانستی و پیشەیی لە کوردستاندا سەری هەڵنەداوە. هۆکارەکەشی بە چەندین هۆ دەگەڕێتەوە. لە چەند نووسینێکی پێشترمدا، ئاماژەم بەو هۆیانە داوە.
تا ئێستا یەکێتی نووسەرانی کورد، لە شارەکانی کوردستاندا، کۆڕی تایبەتیان، بە رەخنەی ئەدەبی منداڵان ساز نەکردووە. گۆڤارێکی تایبەتیمان بۆ لێکۆڵینەوە و بۆ رەخنەی ئەدەبی منداڵانی کورد نییە. کۆمەڵەی یا یەکێتی رەخنەگرانی ئەدەبی منداڵانی کوردمان نییە. پێویستیشە رەخنەی ئەدەبی بە گشتی و رەخنەی ئەدەبی منداڵان بە تایبەتی، بخرێنە پرۆگرامەکانی خوێندنی باڵا، لە کولێژی زمان و ئەدەبی کوردی.

بە هیوای سەرهەڵدانی بزووتنەوەی رەخنەی ئەدەبی منداڵانی کوردین.

(*) تا رادەیەک سوودم لە چەند سایتێکی ئینگلیزی و عەرەبی وەرگرتووە.
رەزا شوان
دوبەی: ٢٠٢٤